

Salat Levente

Marosvásárhelyi események – történeti rekonstrukció és elméleti értelmezés

László Márton és Novák Csaba Zoltán 2012-ben, a Dr. Bernády György Közművelődési Alapítvány és a Pro-Print Kiadó közös gondozásában megjelent kötete¹ újabb fontos teljesítménye annak az ígéretesen teljesítő fiatal történész-generációnak, amelynek tagjai az elmúlt években az erdélyi magyar kisebbségtörténet több kritikus mozzanatát dolgozták fel azzal a programatikusan tűnő igyekezettel, hogy a szenvedéstörténeti narratíva kényszerpályáitól minél függetlenebb megközelítés által eredményezett képet nyújtsanak a vizsgálódás tárgyául választott kérdésekről. Az 1990. március 16–21. közötti tragikus eseményeknek szentelt meglehetősen terjedelmes irodalom eddigi darabjaitól többek között az a tudatos törekvés különbözteti meg László Márton és Novák Csaba Zoltán munkáját is, hogy nem törekszenek az igazságtételre, nem a kérdéssel kapcsolatos korábbi álláspontok igazolását vagy cáfolatát próbálják nyújtani, hanem a rendelkezésre álló forrásokból kibontakozó kép alapján tesznek kísérletet a vásárhelyi események történeti rekonstrukciójára és elméleti értelmezésére. Törekvésük eredménye minden kétséget kizáróan nemcsak a magyar nyelvű nyilvánosság számára figyelemre méltó: kívánatos lenne, ha a kötet által hozzáférhetővé tett tényanyag és értelmezés mielőbb beépülhetne a romániai poszt-kommunista átmenet kérdéseivel foglalkozó román és nemzetközi szakirodalomba.

A kötet történettudományi értékelése értelemszerűen a szakma feladata, jelen próbálkozás célja, hogy László Márton és Novák Csaba Zoltán munkáját – néhány általánosabb jellegű megjegyzést követően – egyfelől az etnikai konfliktusok kérdésével foglalkozó nemzetközi szakirodalom, más-

---

¹ László Márton – Novák Csaba Zoltán: *A szabadság terhe. Marosvásárhely, 1990. március 16–21.* Dr. Bernády György Közművelődési Alapítvány–Pro-Print Kiadó, Marosvásárhely–Csíkszereda, 2012.

felől a román–magyar közeledés ügyének előmozdítását célzó kísérlet várható eredményeinek a szempontjából értékelje. Az értékelés szempontjai hangsúlyosan módszertaniak, a soron következő, részben méltató, részben kritikus észrevételek csupán elvétve érintenek tartalmi kérdéseket.

Előzmények és a kontextus

A könyv egyik vitathatatlan érdeme az árnyalt, a szükségesnek érzett kontextualizáció arányait jó érzékkel beállító történeti rekonstrukció, amely az események ok-okozati összefüggéseinek számos párhuzamos, komplementer dimenzióját megvilágítva eredményez minden eddiginél részletesebb és kimerítőbb összefoglalást a marosvásárhelyi eseményekről. Az államszocializmus helyi örökségének tömör, lényegretörő összefoglalása, a rendszerváltás helyi és országos folyamatainak célirányos ismertetése, és – azon belül – a nemzetiségi kérdés dimenzióit kidomborító folyamatok dinamikájának, illetve a kérdés kezelésére irányuló próbálkozások előbb helyi, majd országos szintű kudarcának az árnyalt ismertetése, vagy a román–magyar államközi viszony alakulása a rendszerváltás ideje alatt és a magyar állam illetékeseinek a reakciói az események különböző szakaszaiban mind olyan kontextuális elemek, amelyek fölöttébb hasznos támpontokat kínálnak a helyi szinten kibontakozó események megértéséhez.

Világossá válik mindenekelőtt, hogy az a folyamat, amelyet a kötet szerzői az „átmenet etnicizálódásaként” emlegetnek, egy olyan dinamika, amelynek gyökerei az államszocializmus ideje alatt felgyorsult román nemzetépítő folyamatig nyúlnak vissza, a folyamat által diszlokált, az erdélyi magyarság életterében hatalmi pozíciókhoz juttatott román hivatalnokréteg rendszerváltást követő helyzetének a kritikus kérdését eredményezvén. A 1989 decemberi eseményeket követően vezető pozícióba került Ion Iliescu és a politikai hatalmat magához ragadó szervezet, a Nemzeti Megmentési Front (NMF) vezetősége viszonylag hamar felismerte, hogy a bukott rendszerhez kötődő elitek és a fontosabb állami hivatalok személyzete olyan jelentős politikai és gazdasági befolyással rendelkezik, hogy annak felszámolása igen komoly kockázatokkal járó destabilizációhoz vezetne. Az ún. „forradalom” deklarált eszméivel ennek a felismerésnek az alapján megkötött kompromisszum azt eredményezte, hogy azokban a térségekben, ahol nem élt jelentősebb számú magyarság, a bukott rendszer második vonalából előkerülő káderek – többnyire a hadsereg és a pártadminisztráció szakemberei – különösebb akadályok nélkül átvették a hatalmat, és stabilizálták a rendszerváltás folyamatát. A magyarság által lakott térségekben ezzel szemben a kádercse-

re, a régi, a magyarok által erőszakos románosításnak tekintett folyamatok eredményeként pozícióba juttatott elitek sorsa, a civil áldozatokat követelő decemberi események szereplőinek az elszámoltatása, a bukott rezsim titkosrendőrségében szolgált személyi állomány jövője, illetve a helyi hatalom új struktúráinak az etnikai szerkezete olyan kérdések voltak, amelyek igen élesen vetődtek fel, és rendkívül gyorsan megosztották a helyi közösségek román és magyar tagjait. Miközben a jelentős magyar személyzettel rendelkező ipari egységek alkalmazottai és a közélet magyar képviselői Erdély-szerete a régi rendszerben vezető pozíciókat betöltő személyek eltávolítását és felelősségre vonását követelték, addig az új hatalmi szervek román képviselői és a helyi románság döntő többsége a bukott rendszer párt- és állami szerveinek személyi állományában nem az elnyomó apparátus kiszolgálóit, hanem az államiság helyi képviselőit látták, az elmozdításukra irányuló kísérleteket pedig az állami szuverenitás ellen irányuló támadásként fogták fel. Ezt a feloldhatatlannak bizonyuló ellentmondást számos további körülmény mélyítette el egyre súlyosabb és kezelhetetlenebb válsággá.

A válságot elmélyítő körülmények között igen jelentős szerepe volt a nemzetiségi kérdés által fölvetett problémákkal szemben tanúsított koncepciótlanságnak és a halogatás taktikájára alapozó viszonyulásnak az országos politika szintjén. Előbb a NMF, majd az újjászervezett politikai pártokkal megkötött alku eredményeként február 9-én létrejött Nemzeti Egység Ideiglenes Tanácsa (NEIT) az országos politika egyre súlyosabb kihívásai közepette nem tulajdonított – a magyar képviselők ismételt szorgalmazása ellenére – kellő jelentőséget az Erdélyben egyre fokozódó nemzetiségi feszültségeknek: a magyar önszerveződésre és a magyar kisebbség követeléseire válaszként megjelenő román ellenmobilizációra adott válaszként a román központi vezetés, azon belül Ion Iliescu személyesen, türelemre próbálta inteni a magyar kisebbséget, vezetőit a jogos követelések elnapolására próbálván rávenni. Ebből a viszonyulásból mind a magyar, mind a román helyi elitek azt a következtetést vonták le, hogy a központi hatalmi szervek nem elég fogékonyak a problémáikra, ezért az önszerveződés útján kell elindulniuk, ami magyar részről az RMDSZ helyi szerveinek az egyre markánsabb és céltudatosabb megnyilvánulásait eredményezte, azokkal párhuzamosan pedig az egyre erőteljesebben kiépülő helyi magyar világok viszonyrendszerében az egzisztenciájukat veszélyben érző román elitek mobilizálódását és külön érdekképviseleti szervezetekbe – Frăția Românească és Vatra Românească (VR) – való szerveződését.

A kötet által fölvezetett kontextus egy további eleme a román–magyar államközi viszony, amely a magyar államot különböző szinteken képviselő

személyek reális helyzetértékelése és viszonylag visszafogott nyilatkozatai, illetve a baráti segélynyújtás őszinte gesztusai ellenére számos ürügyet szolgáltatott mind a radikalizálódó helyi román elit képviselői, mind a központi és helyi román sajtó számára. Horn Gyula magyar miniszterelnök december 29-i, bukaresti látogatása során tett, az erdélyi magyarság „közigazgatási önrendelkezésével” kapcsolatos kijelentése, Szűcs Pál nagykövet egyes nyilatkozatai az iskolaügyben, illetve a Magyarországról érkező segélyszállítmányok ügye, azok szétosztásának a mikéntje olyan kényes témák voltak, amelyeket jó érzékkel aknázott ki a tömegek mozgósításában érdekelt román elit.

A helyi események megértéséhez, értelmezéséhez támpontokat kínáló kontextus megfelelően árnyalt ismertetésére irányuló dicséretes törekvésből azonban hátrányok is adódnak. A szerzők szemmel láthatóan nem tudnak megbirkózni az abból fakadó nehézségekkel, hogy a kontextus különböző, komplementer összetevőkre való szétszalazása a kronologikus rekonstrukció logikájából való kilépésre kényszeríti őket: kétszer-háromszor is vissza kell szaladniuk az időben, az egyes kontextusok ismertetését a relevánsnak érzett pillanatból kell indítani, ami egyfelől nehézkessé teszi a rekonstrukció logikájának a követését, másrészt azt eredményezi, hogy a szerzőknek ismétlésekbe kell bocsátkozniuk (pl. Király Károly múltját, a Securitate állományának a hadsereg alárendeltségébe való helyezését vagy az RMDSZ létrejöttének körülményeit illetően), illetve hivatkozniuk kell olyan intézményes szereplőkre, amelyek érdemi bemutatására egy későbbi helyen kerül sor (pl. NEIT).

Egy további problémája a kontextualizációnak a rendszerváltás „etnicizálódására” vonatkozó hipotézis. Noha a fogalmat magát szabatosan definiálja egy lábjegyzet – „Etnicizálódás fogalma alatt azt értjük, hogy jelen esetben a rendszerváltás utáni politikai, gazdasági átmenet kérdéseit az etnikai jellegű viták felülírják, túlzott nemzeti tartalommal ruházzák fel, az etnikai elkülönülés meghatározó törésvonallá válik.”² – a hipotézis maga éppen a kontextualizáció által fölmutatott körülmények alapján válik problematikussá: miközben a hipotézis azt sugallja, hogy az átmenet etnicizálódásnak lett volna alternatívája, pontosabban elkerülhető lett volna, ezt a kontextus egymást szervesen kiegészítő komponensei meggyőzően cáfolni látszanak. Az etnikai kérdés súlyos öröksége volt a megbukott rendszernek, és arra mind a helyi viszonyok, mind az országos politika, mind a román-magyar államközi viszony normalizálásának logikája szerint választ

---

2 László-Novák: i. m. 49, 126. lj.

kellett adni. Az elvileg természetesen nem kizárt, hogy az átmenet kérdéseinek a kezelésében elkerülhető lett volna az, hogy a politikai-gazdasági természetű, válaszra váró kérdéseket felülírják az etnikai jellegű viták, ám a hipotézis megfogalmazása arra kötelezte volna a szerzőket, hogy részletesen kifejtsek ezzel kapcsolatos elgondolásait. Tekintettel arra, hogy a nyelvi-etnikai törésvonal szociológiai, illetve etnodemográfiai adottság, amelyet nem az átmenet hozott létre, az etnikai viszonyok megfelelő tükröztetése az új hatalmi struktúrák kialakításában, illetve figyelembe vétele a gazdasági természetű döntések meghozatalakor, vagy a nyelvi megosztottság következményeinek az intézményes kezelése nehezen lett volna megkerülhető, ami már magában elegendő okot szolgáltatott volna az etnikai jellegű viták előtérbe kerüléséhez. Ez „etnikai elkülönülés” intézményesülése természetesen elkerülhető lett volna elvileg, ahhoz azonban éppen azoknak a körülményeknek és dinamikáknak a *hiánya* lett volna nélkülözhetetlen, amelyeket a kötet kontextualizáló fejezetei oly meggyőzően exponálnak meghatározó adottságokként.

A konfliktus rekonstrukciója és elméleti magyarázata

A vizsgált jelenség szakszerű kontextuális beágyazása mellett a kötet további fontos érdeme a konfliktushoz közvetlenül elvezető eseménysor, illetve a nyílt erőszak jelenségének a részletes, több forrásból származó információkra alapozott rekonstrukciója. Ennek a vonatkozásnak az etnikai konfliktusok kérdésével foglalkozó nemzetközi szakirodalom szempontjából való mérlegelése már csak azért is indokolt, mert a kötet 6., „Összegezések és következtetések” c. fejezetben a szerzők maguk is kísérletet tesznek erre.

A szerzők a konfliktus kibontakozásának és lefutásának négy szakaszát különböztetik meg: (1) Az első szakaszra a forradalom közösen megélt eufóriájának a fokozatos elszivárgása és az ellentétek korai jeleinek a jelentkezése volt jellemző, előbb a helyi és központi politikai szervezetekben (NMF, illetve a NEIT), majd a médiában. (2) A második szakasz meghatározó jelensége a NEIT keretei közül kilépő érdekvédelmi szerveződések, az RMDSZ és a VR egymással szembenálló, ellentétes érdekeket megjelenítő szereplőkként való megjelenése és konszolidálódása. (3) A harmadik szakasz a konfliktus kiszélesedését eredményezte, a rendezést megkísérlő tárgyalások kudarcba fulladását és a tömegek szereplőként való megjelenését követően: a magyar fél által a Bolyai Farkas Líceum, illetve az Orvosi és Gyógyszerészeti Intézet keretében folyó oktatás nyelvi önállóságának a kikényszerítése érdekében szervezett ülésztrájkok, a VR által szervezett ellen-

tüntetések és mozgósító tömeggyűlések, a február 10-i, RMDSZ által szervezett gyertyás tüntetés, majd a március 15-i megemlékezésekre válaszként, a magyar követelések ellen szervezett március 16 és 17-i megmozdulások, a március 19-i román erődemonstráció, amely Kincses Előd lemondatásához vezetett, és végül a március 20-i magyar ellentüntetés tartoznak ide. (4) Az utolsó szakaszban került sor a nyílt, fizikai agresszióra: erőszakot első ízben a román tüntetők alkalmaztak március 19-én, a politikai pártok, köztük az RMDSZ székháza ellen intézett ostrom során, majd másnap, március 20-án, amikor a békésen tüntető magyarokra támadtak, és az erre adott magyar válasz keretében került sor a szélesebb körű utcai összecsapásokra.

A minuciózusan dokumentált, több szálon kibontakozó eseménysor elméleti magyarázatát nyújtó részben László Márton és Novák Csaba Zoltán két elméleti modellt említ kiindulásképpen: az etnikai konfliktusokat kiváltó közvetett és közvetlen okokat megkülönböztető strukturális-funkcionális modellt, illetve a társaslélektani magyarázat Lake-Rothchild féle változatát. Az előbbit – releváns szerzők és további részletek megemlézése nélkül – annyival intézik el a szerzők, hogy a közvetett ok a történelem során kialakult helyzet, amely táptalajt szolgáltatott a rendszerváltás során előtérbe került közvetlen okok számára, amelyek lényege a mesterségesen szított ellentétek kezelésének helyi és központi szinten is bekövetkezett kudarca. Lake és Rothchildra hivatkozva egyfelől a bizonytalan közösségi jövővel kapcsolatos kollektív félelmeket, az állampolgárai biztonságáért szavatolni képtelen állam szerepét, illetve a helyzet adottságait kiaknázó etnikai aktivisták fellépésének polarizáló következményeit emelik ki a szerzők, másfelől a konfliktushoz elvezető dinamikák három fázisát említik: az információhiány kialakulását, a kölcsönös bizalmatlanság általánossá válását, illetve a biztonság kérdésének az előtérbe kerülését. A példásan elvégzett rekonstrukció eredményeképpen rendelkezésükre álló adatokból kiindulva László Márton és Novák Csaba Zoltán kísérletet tesznek a Lake-Rothchild modell elemeinek az azonosítására az általuk elemzett eseménysor viszonylatában. A kísérlet eredménye azonban felemás: míg a konfliktus kirobbanásához elvezető dinamikák első két szakaszát sikerül azonosítaniuk az elméleti magyarázat ambíciójával készült összefoglalóban, a harmadik fázis kezdete megnevezetlen marad a narrációban, az olvasónak kell kikövetkeztetnie, hogy az eseménysor melyik pillanatától lehet beszélni a biztonság kérdésének a meghatározóvá válásáról. Az elméleti értelmezés egy külön alfejezete foglalkozik a „ráható” elitekkel, fontos összegező-értékelő megállapításokat fogalmazván meg az egymással szemben gyorsan megszerveződő és a tömegeket eredményesen mobilizáló elitek viselkedését meghatározó indítékokról, ám nem

derül ki, hogy mindezt az etnikai aktivisták fellépésére adott példaként kell olvasni, vagy más, a Lake-Rothchild modelltől független célja van az alfejezetnek.

Az elméleti értelmezés e részleges kudarca nem véletlen, László Márton és Novák Csaba Zoltán Lake-Rothchild olvasata ugyanis szemmel láthatóan felszínes és elsietett, a strukturális-funkcionális magyarázatokban rejlő lehetőségeket pedig nem ismerték fel. Kár, mert az általuk összegyűjtött tényanyag a vásárhelyi eseményekkel kapcsolatban a nemzetközi szakirodalom több fontos elemét visszaigazolja, illetve példákkal szolgál az etnikai konfliktusok okait kutató elméleti magyarázatok több elemére vonatkozóan.

A strukturális-funkcionális magyarázatok egyik fontos képviselője, Michael E. Brown szerint például az etnikai konfliktusok eredetét firtató magyarázatokban három összetevő szerepét érdemes figyelemmel követni: (1) azokat a strukturális *adottságokat és körülményeket*, amelyek bizonyos térségeket, politikai rendszereket vagy társadalmakat az etnikai konfliktus számára alkalmasabb környezetté teszik, mint másokat; (2) figyelmet érdemelnek továbbá a *katalizátorként működő tényezők*, amelyek a konfliktus potencialitásával „átítatott” környezetekben közvetlenül szerepet játszanak az erőszakos cselekedetek fölfakasztásában; és (3) fontos végül a *helyi elitek* fellépése, akik szerepet vállalnak a potenciális konfliktusok súlyos következményekkel járó erőszakcselekményekké való eszkalálódásában. A konfliktus-potenciált befolyásoló *adottságok* között *strukturális* tényezőkként említi Brown a hatalom koncentrációjának a feladatát ellátni képtelen, gyenge államokat, a belbiztonsági problémákat, valamint a társadalomföldrajz etnikai vonatkozásait. Az etnikai konfliktus lehetőségét megalapozó *politikai* tényezők Brown szerint a diszkriminációt intézményesítő politikai berendezkedések, a kizárólagos nemzeti ideológiák, a nyelvi-etnikai-vallási törésvonalak mentén szerveződő politikai alakulatok és a konfliktus-potenciált kamatoztató, önös érdekből kihasználó elitstratégiák. Az etnokulturális szempontból megosztott társadalmakban az egyenetlen gazdasági fejlődés, egyes térségek infrastrukturális fejlesztésének a mellőzése vagy éppen a bizonyos rétegeket előnyökhöz juttató gyors gazdasági fejlődés, amelyet nem követ kellő ritmusban a politikai intézmények reformja, olyan további *gazdasági-társadalmi* jellegű körülmények, amelyek maguk is szerepet játszhatnak az etnopolitikai konfliktusok lehetővé tételében. A vásárhelyi események értelmezése szempontjából külön jelentőséggel bírnak a *kulturális, illetve a percepcióval kapcsolatos* tényezők, amelyek a rivalizáló közösségek identitásbeli sajátosságaira, az ebből fakadó diszkriminációra, az eltérő módon megélt és interpretált

közös történelemre, valamint a kölcsönös negatív megítélésre visszavezethetően alapozzák meg az etnopolitikai konfliktus potencialitását.

A strukturális, politikai, gazdasági-társadalmi és kulturális, illetve percpenciókkal kapcsolatos tényezők formájában jelentkező adottságok és körülmények által létrehozott konfliktus-potenciált fizikai erőszakká konvertáló, *közvetlen kiváltó okokkal* kapcsolatosan Brown azt emeli ki, hogy azok egyrészt annak megfelelően osztályozhatók, hogy belső körülményekkel vagy külpolitikai szereplőkkel hozhatók kapcsolatba, másfelől, hogy elitek vagy tömegek viselkedésének a számlájára írhatók. Az *elitek* konfliktust generáló viselkedését illetően Brown három feltételt említ, amelyeknek megítélése szerint egyszerre kell teljesülniük ahhoz, hogy az elitek által katalizált konfliktusra sor kerülhessen: be kell következnie az elitek közötti hatalmi harc kiéleződésének; a rivalizáló közösségek identitásának alakításában fontos szerepet kell játszania az eltérő módon értelmezett közös történelemnek, amely során a szemben álló közösségek felváltva és kölcsönösen a másik fél hatalmi törekvéseinek az áldozataként tüntetik fel magukat; és végül súlyos gazdasági recesszióknak kell éreztetnie a hatását a közösségek életében. Az egyidejűség kritériuma fontos, hangsúlyozza Brown, hiszen ismereteseek példák, amikor a gazdasági helyzet romlása a másik két feltétel hiányában nem eredményezett etnopolitikai mobilizációt a megosztott társadalmakban, miként az is előfordult, hogy kiélezett elit-rivalizáció és hangsúlyosan terhelt közös történelem körülményei ellenére a gazdasági fellendülés az etnikumközi viszonyok átmeneti javulását eredményezte.

A strukturális-funkcionalista magyarázatok egy másik képviselője, Stephen Van Evera is különbséget tesz – egy kutatási terv keretében megfogalmazott hipotézis-sorozat keretében – a konfliktusok közvetlen okai és az azokat kiváltó strukturális, politikai, illetve a szembenálló közösségek kölcsönös megítélésével kapcsolatos adottságok között. A *strukturális* adottságok szerepét illetően például azt feltételezi Van Evera, hogy a nem államalkotó nacionalizmus konfliktust okozó potenciálja akkor különösen nagy, ha a szabadság kivívásának az erőviszonyok szempontjából van reális esélye. Valószínűnek tartja továbbá, hogy a lokális közösségeken belüli keveredés nagyobb kockázati tényező, mint a többé-kevésbé homogén régiók egymás mellett élése. A *politikai környezettel* kapcsolatos okok között Van Evera kiemeli az együttélő nemzetiségek közös történelmében bekövetkezett kölcsönös atrocitások szerepét, feltételezván, hogy minél elevenebben élnek ezek az atrocitások a köztudatban, annál nagyobb a konfliktus kirobbanásának a valószínűsége, és amennyiben az atrocitások jelenleg is aktív csoportokkal hozhatók összefüggésbe, a konfliktus kirobbanásának a valószínűsége

ge számottevően megnő. Az együttélő népcsoportok *kölcsönös megítélésében* rejlő konfliktus-potenciált illetően Van Evera a közös történelem eltérő értelmezését, illetve a jelenhez való viszonyulásban megmutatkozó megosztottságot hangsúlyozza, feltételezve, hogy minél ingatagabb a hatalom képviselőinek és a nacionalista vezetőknek a legitimitása, annál valószínűbb a nemzeti mítoszok előtérbe állítására. A nemzeti mítoszok szerepe feltételezhetően nagy lesz akkor is, ha az államnak meg kell követelnie polgáraitól a lojalitást, és minél kisebb a tekintélye és befolyása a nemzeti mítoszokkal szembeszálló, független intézményeknek és instanciáknak, annál nagyobb a konfliktus kirobbanásának a valószínűsége. A társaslélektani megközelítés képviselőiként Lake és Rothchild az etnikai konfliktusok előidézésében szerepet játszó tényezők két komponensét különböztetik meg: a *közösségek közötti* kapcsolatok alakításának stratégiáit, és a *közösségeken belüli* állapotok befolyásolására alkalmazott stratégiákat. Az elsők között három olyan *stratégiai dilemmát* neveznek meg, amelyek a feszültségek eskalációját és az erőszak különböző formáinak a felszínre törését szokták eredményezni: a *kommunikáció kudarcát*, az ígéretekbe és vállalásokba vetett *bizalom megrendülését*, valamint a felek mindenikét egyenlő mértékben jellemző törekvést, hogy elsőként folyamodjanak az erőszak eszközeihez – a szakirodalomban ezt a helyzetet a *biztonsági dilemma* fogalommal szokták megjelölni. A mobilizált etnokulturális közösségeken belüli állapotok alakulására Lake és Rothchild szerint politikai vállalkozók fellépése gyakorol meghatározó befolyást, akik különböző okokra visszavezethetően próbálják kihasználni a stratégiai dilemmák által feszültté tett helyzetet. A többnyire önjelölt közösségi vezetők rendszerint irracionális érveket és eszközöket vesznek igénybe, mint például a közelmúlt atrocitásainak felidézését, a történelemre vonatkozó mítoszokat, vagy a kollektív emlékezet néhány érzékeny pontját megérintő tömegelektani mechanizmusokat.

A *kommunikációs kísérletek kudarcára* általában akkor szokott sor kerülni, amikor a rivalizáló közösségek megkísérlik föloldani azokat a különbségeket, amelyek politikai opcióik viszonylatában jellemzik őket. Noha ezek a különbségek rendszerint a csoportidentitás meghatározó elemei, a vitás kérdések politikai alkudozások tárgyát képezhetik, és a velük kapcsolatosan kialakított kompromisszumok szerencsés esetben elodázhathják a konfliktusok kirobbanását. Ha ellenben a szembenálló felek nyilvánosságát egymással összeegyeztethetetlen álláspontok uralják huzamosan, akkor a konfliktus előbb-utóbb elkerülhetetlenné válik.

Az ígéretekbe és kölcsönös vállalásokba vetett bizalom megrendülése olyan stratégiai dilemma, amely azáltal készíti elő a talajt az etnikai konfliktus

számára, hogy értéküket vesztettként tünteti fel azokat a formális vagy informális szerződéseket és egyezményeket, amelyek az együttélés mindkét fél számára elfogadható feltételeit rögzítik. Ha az etnikai erőviszonyok egyensúlya stabil marad, és a közösségek egymáshoz viszonyított helyzetében nem következik be drámai eltolódás, az etnikai szerződések hosszú távon képesek biztosítani a stabilitást és elejét venni a feszültségek kiéleződésének akkor is, ha az együttélő közösségek értékrendszerei és politikai preferenciái között jelentős az eltérés. A kölcsönös bizalom megrendülésére akkor szokott sor kerülni rendszerint, amikor az etnikai vagy politikai egyensúly valami miatt felborul. Ha valamely közösség úgy érzi, hogy befolyása csökkenőben van – a demográfiai mutatók negatív tendenciája folytán legtöbbször, vagy, ritkábban, a közösségi erőforrások kimerülésére visszavezethetően, esetleg a vezetők hibái és a rossz szervezés miatt –, az érvényben levő berendezkedés iránti bizalmat rendszerint nehéz újratermelni a közösség tagjaiban. Hasonló esetekben az állam fontos szerepet tölthet be, amennyiben magára vállalja a szerződések betartatásának a feladatát, illetve hozzájárulhat a feszültségek eszkalálódásához, amennyiben kitér az ilyen természetű kötelezettségei alól.

A *biztonsági dilemma* fogalmát Lake és Rothchild a nemzetközi kapcsolatok elméletéből kölcsönözték: az anarchikus államrendszer körülményei között, ahol minden szereplőnek magának kell gondoskodnia tulajdon biztonságáról, egy adott állam saját biztonsága érdekében foganatosított intézkedéseit valamely szomszédos állam az ellene irányuló fenyegetésként értelmezheti, ami arra kényszerítheti a magát fenyegetve érző állam illetékeseit, hogy hasonló intézkedésekkel válaszoljanak. A kölcsönös mobilizálódás egy idő után arra a felismerésre vezetheti a feleket, hogy a konfliktus elkerülhetetlen, ami a tulajdonképpeni biztonsági dilemma kibontakozásáig eszkalálódhat: egy olyan helyzetben, amelyben mindkét fél viselkedésére az a meggyőződés nyomja rá a bélyegét, hogyha nem támad, őt fogják megtámadni, a konfliktus nagy valószínűséggel elkerülhetetlennek bizonyul. Az eszkalálódó feszültségeknek ez a dinamikája a konfliktusok egy szélesebb körére vonatkozóan bizonyítást nyert, Lake és Rothchild ennek alapján vették be a fogalmat az etnikai konfliktusok okait feltáró elméleti magyarázatukba.³

---

3 Lásd ezzel kapcsolatban Salat Levente: A szintézis esélyei az etnopolitikai konfliktusok okaival foglalkozó elméleti magyarázatokban. In Kántor Zoltán – Majtényi Balázs (szerk.): *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2005, 211–252.

Ha a relevánsnak gondolt nemzetközi szakirodalom szelektív módon felidézett néhány megállapítását összevetjük László Márton és Novák Csaba Zoltán könyvének tényanyagával, nyilvánvalóvá válik, hogy az 1990. január eleje, március vége közötti időszak romániai, azon belül marosvásárhelyi eseményei rendkívül érdekes empirikus anyagot szolgáltatnak az etnikai konfliktusok kérdésével foglalkozó szakemberek számára, a fennforgó fogalmak, felvetések, hipotézisek megannyi realizációjára, empirikus előfordulására szolgálván példával. Kár, hogy a körültekintően elvégzett történeti rekonstrukció eredményében rejlő ilyen irányú potenciált a szerzőknek nem sikerült eredményesebben kiaknázniuk.

Az elméleti értelmezés egy további neuralgikus eleme maga az *etnikai konfliktus* fogalma, és ezt illetően a szerzőket foglalkoztató azzal kapcsolatos dilemma, hogy a vásárhelyi események mesterségesen előidézett, valakik által tudatosan megtervezett eseménysor volt, vagy „szerves” konfliktus. A szakirodalomban az instrumentalizmus, illetve a primordialiszmus nézőpontjai képviselik ezt a két sarkított álláspontot, és mára már eléggé elterjedtnek számít az a nézet, hogy nem létezik sem pusztán instrumentális, valakik által mesterségesen, a semmiből előállított etnikai konfliktus, sem merőben primordiális, öngyulladás útján aktivizálódó etnikai alapú erőszak vagy agresszió. László Márton és Novák Csaba Zoltán is hasonló következtésre jutnak végső soron, amikor megállapítják, hogy a vásárhelyi események összefüggésében „...nem beszélhetünk pusztán csak egy 'szerves' etnikai konfliktushelyzet kialakulásáról. Az egyes elitcsoportok részéről történő 'ráhatás' elengedhetetlen volt.”⁴ A kötet fontos teljesítménye egyébként e tekintetben, hogy a fáradtságos kutatómunka eredményeképpen kirajzolódó összkép, a történeti rekonstrukció végeredménye feltehetően nem fog látványosan módosulni akkor, amikor a szerzők számára ez idő szerint hozzáférhetetlen katonai, belügyminisztériumi és levéltári források kutathatóvá válnak: az eseménysor azon elemei, amelyek tudatos és szervezett háttérmunkát sejtetnek, vagy annak a jeleit mutatják, vélhetően csupán a mögöttük meghúzódó személyek, illetve intézmények tekintetében tartogathatnak meglepetéseket, nem a történetek értelmének a rekonstruált lényegét illetően.

A román–magyar közeledés ügyének előmozdítását célzó kísérlet

A kötetben érintett kérdések tétjét a román–magyar közeledés szempontjából mi sem illusztrálja meggyőzőbben, mint a bevezetőben olvasható

4 László–Novák: i. m. 226.

rövid utalás arra, hogy László Márton és Novák Csaba Zoltán román szerzőket is próbáltak bevonni a munkába, sikertelenül. Ez a kudarc azért különösen beszédes, mert a két szerző (el)ismertsége a fiatalabb román történelmszaktergenerációk tagjainak a körében bizvást tekinthető átlagon felülinek.

László Márton és Novák Csaba Zoltán közös munkájának a jelentősége a román-magyar közeledés kilátásainak az alakítása tekintetében minden kétséget kizáróan kiemelkedő. Ami a lehetséges román olvasatokat illeti, talán nem alaptalan arra számítani, hogy noha a szöveg maga nem arról szól, az erdélyi magyarság jogharcának indítékait, politikai célkitűzéseinek hátterét eredményesebben világítja meg és hozza emberközelbe, mint azoknak a korábbi munkáknak a többsége, amelyek kifejezetten ezzel a céllal készültek. A kötet fontos adalék továbbá Románia 1989 utáni történelmének egy olyan dimenziójához – a nemzeti kérdés kezelésével kapcsolatos álláspontok kialakulásához és megmerevedéséhez –, amelyet következetesen mellőz a román közgondolkodás főiránya. A szerzők által kilátásba helyezett román változat véglegesítésekor figyelni kell arra mindazonáltal, hogy a nemzeti elfogultság csapdáinak elkerülésére irányuló kitartó figyelem helyenként fellazul, olyan fordulatokat és jelzős szerkezeteket eredményezvén, amelyek az objektivitás fogyatékoságainak a látszatát kelthetik. A korábban kritizált, az átmenet nem kívánatos következményeire utaló „etnicizálódás”-fogalom természetesen fontos szerepet tölthet be a román olvasat viszonylatában, ahhoz azonban, hogy ezt a funkciót elláthassa, el kell végezni a megfelelő kiegészítéseket, pontosításokat.

A romániai magyar kisebbség politikai jövőjének a nézőpontjából a kötet jelentősége többek között abban áll, hogy a benne foglalt tényanyag megkerülhetetlen minden olyan próbálkozás számára, amely arra törekszik, hogy stratégiaibb alapokra helyezze a román-magyar együttélés elvi-intézményi kereteit. A román közgondolkodás és politikai kultúra fontosabb toposzait, a román-magyar viszonyt terhelő kollektív főbiákat és előítéleteket, azok mozgósító potenciálját olyan erővel exponálja László Márton és Novák Csaba Zoltán munkája, hogy az ebből fakadó konzekvenciákat minél felelősebben végig kellene gondolniuk az erdélyi magyarság nevében eljáróknak. Noha az 1990 februárjában-márciusában az erdélyi magyarság által követelt jogok egy jelentős része időközben teljesült, a helyzet további konszolidációja – például az autonómia különböző formáinak az intézményesítése révén – elgondolhatatlan ezeknek a konzekvenciáknak a figyelembevétele nélkül.